

Б.Ж. Альмухамбетова¹

¹ I. Жансүгіров атындағы Жетісу мемлекеттік университеті, Талдықорған қ., Қазақстан.

ЕРЕКШЕ БІЛІМ БЕРУ ҚАЖЕТТІЛІКТЕРІ БАР СТУДЕНТТЕРДІҢ ЭМОЦИОНАЛДЫҚ ЖАҒДАЙЫНА ӘСЕР ЕТЕТІН ӘЛЕУМЕТТІК ОРТА ФАКТОРЛАРЫ

Аңдатпа

Білім беру парадигмасының өзгеруі және оның жаңа векторы – инклюзивті білім берудің пайда болуы, білімге қолжетімділік қағидатына негізделіп «ерекше қажеттіліктері бар» тұлғалар санатын қамтиды. Осы бағыттың өзекті мәселелерінің бірі, динамикалық қазіргі заманғы әлеуметтік ортада ерекше білім алу қажеттілігі бар тұлғаларды табысты әлеуметтендіру, олардың қоғам өміріне толыққанды қатысуын қамтамасыз ету, тиімді өзін-өзі жүзеге асыру болып табылады. Біздің ойымызша, ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің психологиялық денсаулығына әсер ететін әлеуметтік орта факторларын белгілеу, тұлғаның өзін-өзі іске асыруының табыстылық дәрежесін күшейте отырып, психоэмоционалдық жағдайын реттеуге ықпал ететін болады. Әлеуметтік орта факторлары оқшауланған емес, биологиялық, оның ішінде тұқым қуалайтын факторлармен күрделі өзара іс-қимылда әрекет етеді.

Түйін сөздер: эмоция, ерекше білім қажеттілігі, әлеуметтік факторлар, тұлға, сыртқы орта.

Б.Ж. Альмухамбетова¹

¹ Жетісуский государственный университет им. И. Жансугурова,
г. Талдықорған, Казахстан.

ФАКТОРЫ СОЦИАЛЬНОЙ СРЕДЫ ОКАЗЫВАЮЩИЕ ВЛИЯНИЕ НА ЭМОЦИОНАЛЬНОЕ СОСТОЯНИЕ СТУДЕНТОВ С ОСОБЫМИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ

Аннотация

Изменение парадигмы образования и ее новый вектор – появление инклюзивного образования, основанного на принципе доступности образования, охватывает категорию лиц с особыми образовательными потребностями. Одной из актуальных проблем данного направления является успешная социализация лиц, имеющих «особую потребность в получении образования» в динамичной современной социальной среде, обеспечение их полноценного участия в жизни общества, эффективная самореализация. На наш взгляд, определение факторов социальной среды, влияющих на психологическое здоровье студентов с особыми образовательными потребностями, будет способствовать урегулированию психоэмоционального состояния, усиливая степень успешности самореализации личности. Ведь как показывает практика, социальные факторы не изолированы и действуют в сложном взаимодействии с биологическими и наследственными факторами.

Ключевые слова: эмоции, особые образовательные потребности, социальные факторы, личность, внешняя среда.

В.Ж.Алмухамбетова¹

¹ Zhetysu State University named after I. Zhansugurov, Taldykorgan, Kazakhstan

SOCIAL ENVIRONMENT FACTORS INFLUENCING THE EMOTIONAL STATE OF STUDENTS WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

Abstract

The change in the paradigm of education and its new vector – the emergence of inclusive education based on the principle of accessibility of education, covers the category of persons with special educational needs. One of the urgent problems of this direction is the successful socialization of people who have a special need for education in a dynamic modern social environment, ensuring their full

participation in society, effective self-realization. In our opinion, the establishment of factors of the social environment that affect the psychological health of students with special educational needs will contribute to the settlement of psycho-emotional state, increasing the degree of success of self-realization. After all, as practice shows, social factors are not isolated and act in complex interaction with biological and hereditary factors.

Key words: emotions, special educational needs, social factors, personality, external environment.

Бүгінгі таңда әлемдік қауымдастық алдында тұрған орталық міндеттердің бірі әлеуметтік, тұлғалық өсу және өмірде әрбір адам үшін нақты табысы бар білім беруді сапалы жүзеге асыру мәселесі болып табылады. Біздің еліміздің жоғары білім беру жүйесін реформалау бойынша инклюзивті білім беруді трансформациялау контексіндегі іс-шаралар өз жемісін берді. Біз білім беру парадигмасының өзгеруінің және «ерекше қажеттіліктері бар» тұлғалар үшін білімге қол жетімділік қағидатына негізделген инклюзивті білім берудің жаңа векторының пайда болуының куәсі болдық. Жоғары білім беру мекемелері жағдайында ерекше білім беру қажеттілігі (ЕББҚ) бар студенттерді оқыту және тәрбиелеу, олардың өмір сүру мәселелері айрықша өзектілікке ие болып отыр. Соңғы жылдары білім беруді басқару және халықты әлеуметтік қорғау органдарының жүргізген терең зерттеулерін талдау барысында, ҚР-дағы мүмкіндігі шектеулі адамдардың жоғары кәсіптік білім алуы, ХХІ ғасырдың басында қалыптасқан әлеуметтік өмір қажеттілігінен туындағаны айқындалды. Бүгінгі таңда, Қазақстанның көптеген жоғары оқу орындарында инклюзивті модельді енгізу және дамыту үшін тиісті жағдайлар жасалған. Қазақстан Республикасында статистикалық деректерге сәйкес, қазіргі уақытта ЖОО-да 2 522-ден астам ЕББҚ бар студент білім алуда. Бұл ретте ҚР Денсаулық сақтау және әлеуметтік даму министрлігінің мәліметтері бойынша кәсіптік оқытуды аяқтаған мамандардың, тек 5-10%-ы ғана тұрақты жұмыс тауып жатыр. [1, 29 б.]. ЕББҚ бар студенттер үшін жоғары білім алу мәселесінің өзектіленуі, студенттердің тек кәсіби білім мен ортадағы қарым-қатынастың әлеуметтік тәжірибесі ғана емес, бұл жұмыс алуға және қаржылық тәуелсіздікке ие болудың бірден-бір мүмкіндігі. Әлеуметтік, ғылыми-техникалық прогрестің жетістіктері ерекше білім беру қажеттіліктері бар тұлғаның үйлесімді дамуы үшін барлық жағдай жасайды, бірақ сонымен бірге жаңа проблемаларды туындатады. Осы мәселеге байланысты елімізде қабылданып жатқан заңнамаларға қарамастан, бүгінгі күні денсаулық мүмкіндіктері шектеулі студенттерді оқытуды ұйымдастыру, қазақстандық жоғары оқу орындары үшін әлі де қиын міндет болып қала береді. Бұл сәулет кедергілерін жою мен ғана шектелмей, сондай-ақ оқу жоспарлары мен бағдарламаларын құру, бағалау тәсілдері мен әдістерін таңдау, оқыту мен оқытудың қолжетімді технологияларын пайдалану, әлеуметтендіру мәселелері. Эмоциялық жағдай проблемасы, дамыған технология дәуірінде, жеке тұлғаның әлеуметтік өмір сүру көрінісінің нәтижесі болғандықтан, осы жұмыстың зерттеу пәні ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің эмоциялық жағдайына әсер ететін әлеуметтік орта факторлары болып табылады. Біз зерттеу аясында, жоғары білім беру жүйесінде ЕББҚ бар студенттердің әлеуметтік саласын ұйымдастырудың қазақстандық тәжірибесін талдай келе, ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің эмоциялық жағдайына әсер ететін қиындықтарды, сыртқы факторларды жүйелейміз. Біздің зерттеуіміздің ғылыми жаңалығы-әлеуметтік орта факторларын топтастыру мен жүйелендірудегі ғылыми дереккөздерді талдаудан тұрады. Біздің ойымызша, бұл бізге ЕББҚ бар студенттердің жолында тұрған қиындықтарды қалай жеңуге және алдын алу тәсілін қолдана отырып, болашақта қандай қиындықтарға тап болуы мүмкін деген болжам жасауға көмектеседі. Сонымен біз, ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің эмоциялық жағдайына әсер ететін, әлеуметтік орта факторлары мәселелерін зерттеу уақытылы деп болжаймыз.

Қазіргі кезеңдегі шетелдік және отандық ғалымдардың жұмыстарында, әлеуметтік факторлар ерекше назарда және шетелдік ғылыми әдебиетте ЕББҚ бар жеке тұлғаның әлеуметтік ортасын ұйымдастыруға арналған жұмыстардың басым бөлігі теориялық емес, практикалық міндеттерді шешуге бағытталған. Олардың арасында орта кедергілері және оларды жою тәсілдері сияқты әлеуметтік факторлар талқыланатын жұмыстар аз емес. Авторлар жоғары оқу орнына түсіп, ЕББҚ бар студенттердің дені сау құрдастарына қарағанда көптеген қиындықтар мен кедергілерге тап болатынын атап өте, бұл ұйымдастырушылық, құрылымдық және психологиялық кедергілер мен қарым-қатынас кедергілері деп пайымдауда. Осы бағыттың өзекті мәселелерінің бірі динамикалық қазіргі заманғы әлеуметтік ортада ерекше білім алу қажеттілігі бар тұлғаларды табысты әлеуметтендіру, олардың қоғам өміріне толыққанды қатысуын қамтамасыз ету, тиімді өзін-өзі жүзеге асыру деп қарастырылуда. И. В. Дубровина (2004), Б. С. Братусь (2004), В. И.

Слободчикова (2001), А. В. Шувалов (2001), Е. Р. Калитиевская (2007), В. И. Ильичева, О. В. Хухлаева және т.б. ғалымдар еңбектерінде психологиялық денсаулық жеке тұлғаны сипаттайтын және өзін-өзі белсендіруде адами рухтың жоғары көріністерін көрсететін ұғым ретінде қарастырылады [2, 165 б.]. Біздің ойымызша, ЕББҚ бар адамдардың психологиялық денсаулығына әсер ететін әлеуметтік орта факторларын белгілеу, тұлғаның өзін-өзі іске асыруының табыстылық дәрежесін күшейте отырып, тұлғаның психоэмоциялық жағдайын реттеуге ықпал ететін болады.

Үлкен Кенес Энциклопедиясында «фактор» (нем. Faktor, лат. Factor) ұғымы, «себеп-қандай да бір процестің қозғаушы күші немесе оның сипатын анықтайтын жеке белгілері» деп берілген [3, 155 б.]. Психология және педагогика бойынша энциклопедиялық сөздікте «әлеуметтік фактор - индивидтің мінез-құлқына, көңіл-күйіне және денсаулық жағдайына елеулі әсер ететін әлеуметтік ортадағы кез келген айнымалы» ретінде анықталған [4, 155б]. Осы шеңберде қарастырғанда, біз әлеуметтік факторды - адамның психологиялық денсаулығының, қарапайым өмірлік күйзелістерді жеңе алатын, нәтижелі және жемісті жұмыс істей алатын, өз өмірінің, әл-ауқат жағдайының бір көрсеткіші қатарында қарастырамыз. Қазақстандық ғалымдар мен педагогтардың зерттеулерінде инклюзивті білім беру идеяларын жүзеге асыру стратегиясын қалыптастыру тәсілдерінің бірі ретінде ЮНЕСКО-ның ғылыми кеңесшісі және сарапшысы доктор Дэвид Митчеллдің ерекше қажеттіліктері бар тұлғалардың сұранысын қанағаттандыратын барынша бейімделген орта мен жағдайлар жасауға бағытталған тұжырымдамасы қарастырылады. Бұл тұжырымдама негізіндегі ой, «сыртқы ортасыз, оның өмір сүруін қолдайтын факторларсыз организм тынысы мүмкін емес» яғни, адам мен орта ажырамайтын бірлік [5, 51 б.]. Әрбір ағза абиотикалық (геофизикалық, геохимиялық), сондай-ақ биотикалық (сол және басқа түрлердің тірі ағзалары) қоршаған орта факторларымен әр түрлі өзара байланыста болады. «Әлеуметтік орта» деп өзара байланысты табиғи және антропогендік объектілер мен құбылыстардың тұтас жүйесін түсіну. Бұл ұғым әлеуметтік, жасанды түрде пайда болатын физикалық, химиялық факторларды, яғни адамның өміріне, денсаулығына және қызметіне тікелей немесе жанама әсер ететін барлық нәрселерді қамтиды. Осылайша, бізді қоршаған сыртқы әлем, біздің өміріміздің ажырамас бөлігі болатын физикалық, биологиялық, әлеуметтік факторлардың толық арсеналы болып табылады. Адамдардың айналасын қалыптастыра отырып, бұл факторлар оның өмір шеңберін қамтамасыз етеді. Белгілі бір уақытта, аталған факторлардың әсері адамның психофункционалды жағдайына байланысты күшеюі немесе әлсіреуі мүмкін, сонда олар адамдардың денсаулығына теріс әсер етеді. 20 ғасырдың ортасында Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының сарапшылары, адам денсаулығын сақтаудың әр түрлі факторларының болжамды арақатынасын көрсетті. Олардың зерттеулері бойынша денсаулық жағдайын қалыптастырудағы әлеуметтік факторлар мен өмір салтының үлесі 40% - дан астам, қоршаған ортаның ластану факторлары-30% (оның ішінде табиғи – климатты қажеттіліктер - 10%), биологиялық факторлар-20%, медициналық қызмет көрсету-10% құрайды [6, 12 б.]. Әр түрлі табиғат факторларының денсаулық көрсеткіштеріне қосқан үлесі адамның жасына, жынысына және жеке-типологиялық ерекшеліктеріне байланысты. Тұлғаның эмоционалды жағдайына әсер ететін факторларды, адамды белсенді қызметке итермелейтін мән-жайлар, жағдайлар, табиғи және әлеуметтік фактілер ретінде түсіну керек. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар студенттердің психоэмоционалды жағдайына әсер ететін факторлар туралы әңгіме болғанда, дәстүрлі түрде тұлғаның функционалды жағдайының өзара байланысы, оның ағзасында өтетін үрдістер және қоршаған ортаның денсаулығына әсер ететін көптеген факторлар туралы түсініктерді қарастыру қажет. Әдеби дерек көздерді талдау негізінде, біз ЕББҚ бар тұлғалардың эмоциялық жағдайына әсер ететін әлеуметтік факторлардың келесі топтарын құрастырып көрдік:

а) кәсіби бейімделу, кәсіби орта, кәсіби қорғалу мәселелері;

б) неке және отбасы мәселелері;

в) әлеуметтік-экономикалық және саяси (оның ішінде әлеуметтік орта факторлары, кәсіби орта ерекшеліктері және т.б.).

Осы тұрғыдан қарастырғанда, әлеуметтік факторлар адамдардың қоғамдағы өзара қарым-қатынастарымен тығыз байланысты және адамдардың табиғатқа, бір-біріне шынайы қарым-қатынасы, ұлттық, отбасылық, тұрмыстық қатынастары, олардың материалдық аспектілері де көрініс табады. Жалпы, ЕББҚ бар тұлғалардың денсаулығына әсер ететін әлеуметтік факторларды бірнеше топ түрінде көрсетуге болады:

–әлеуметтік-экономикалық;

–құқықтық;

–әлеуметтік-медициналық;

–әлеуметтік-биологиялық;

–экологиялық;

Студенттік кезең белсенді және қауырт, ал ерекше білім беру қажеттіліктері бар жастар үшін бұл психофункционалды өзгерістер кезеңі. Сондықтан, осы жас кезеңіндегі тұлғаға сыртқы әлеуметтік жағдайлардың әсері ерекше айқын байқалады. Адамдардың осы санаты туралы айтқан кезде, біз әр түрлі сыртқы факторлардың әсерінен жеке тұлғаның сыни өзгеруінің өсу қаупінің жоғары дәрежесін айқын елестетуіміз керек. Әлеуметтік фактор ЕББҚ бар адамдардың сырттанушылығының регрессиясылық детерминантосы болып табылуы да әбден мүмкін. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар тұлғалар дені сау студенттерден ерекшеленетінін Г. Лэнсдаун «сыртқы түрі бойынша да, мінез-құлқы бойынша да айырмашылықтары болуы мүмкін» деп атап өткен. Сондықтан, мұндай студенттер білім алуда ғана емес, жалпы әлеуметтік өмір сүру барысында, қосымша назарды, позитивті қарым-қатынасты қажет етеді [7, 19 б.]. Шет елдік тәжірибелерді сараптау барысында, ерекше білім алу қажеттіліктері бар студенттердің эмоциялық жағдайына әсер ететін әлеуметтік орта факторларын талдап, мұндай студенттердің ЖОО-ның педагогикалық процесіне табысты бейімделуінің шарты - әлеуметтік және тұрмыстық жағдайларының түбегейлі жағымды бағытта болуы деп зерделедік. Себебі, жалпы психологиялық проблемалар (жағымсыз мәселелер) мүгедектердің сыртқы әлемнен, қоршаған ортадан оқшалануын туындатады, ал бұл өз кезегінде эмоционалды-еріктің бұзылуына, мінез-құлықтың өзгеруіне әкеледі. Әрине мұндағы маңызды рөл адамның тұлғалық-типологиялық ерекшеліктерін білу, адамдардың жеке басын, ортамен эмоционалды әрекет ету тәсілдерін зерттеу. Ерекше білім беру қажеттіліктері бар адамдардың әлеуметтік ортадағы эмоциялық жағдайын, оның қарым қатынасының ең тиімді тәсілдерін білу, тұлғалық бұзылулардың алдын алу іс-шараларының бір бағыты деп санаймыз.

Әдебиеттер тізімі

- 1.«Мүгедектігі бар балалардың жағдайына талдау: Қазақстан Республикасында инклюзивті қоғамды дамыту», - Астана, 2014, <https://www.unicef.org/kazakhstan/media>.
- 2.*Prakticheskayapsihologiyaobrazovaniya/Pod. red.I.V.Dubrovinoj.M.,1998.] 165 b.*
- 3.*Ylken Кеңес Enciklopediyasy.1969 zhyl. 28 Tom. 155 bet.*
- 4.*Psihologiya zhәне pedagogika bojnsha enciklopediyalyқ sözdik. 2013.https://dic.academic.ru/dic.nsf/rus_eng_biology/714/*
- 5.*Mүmkindikteri shekteuli balalardyң oқu zhetistikterin kriterialdy baғalau zhyjesi bojnsha әdistemelik ұsynymdar. – Astana: Y. Altynsarinatyndaғы Ұlтық bilim akademiya, 2015. – 51 b*
- 6.*Dүniezhyzilik densaulyқ saқtaу ұjymyның sarapshylaryның otyrysy 30.03.2018: <http://dsm.gov.kz/kk/pages/bukillemdik-densaulyk-saktaу-uyymy-bdsu>*
7. G. Lensdaun (2012 zh.). *Mүgedektigi bar balalardyң қққуқтары ilgeri zhylzhytuға арналған adam қққуқтары. 27-bet. YUNISEF, N'yu-Jork.*